

LBRIS

We know

books

GEORGES-HENRI SOUTOU

MAREA RUPTURĂ

De la căderea Zidului la războiul din Ucraina

1989–2024

Traducere din limba franceză și prefață de

TEODOR BACONSI

Spandugino

Cuprins

PREFAȚĂ

O ruptură mare cât Rusia de TEODOR BACONSCHI 7

INTRODUCERE 19

CAPITOLUL I. Vremea iluziilor (1990–1994) 41

CAPITOLUL II. Respingerea grefei liberale 63

CAPITOLUL III. Odată cu Bill Clinton, Statele Unite schimbă
paradigma 79

CAPITOLUL IV. Criza iugoslavă 99

CAPITOLUL V. *Hybris* occidental și unilateralism, de la războiul
din Golf până în Libia (2001–2011) 127

CAPITOLUL VI. Contradicțiile Europei Occidentale, între
predominanța americană și dependența față de Rusia
(2003–2011) 155

CAPITOLUL VII. Moscova se întoarce (1999–2011) 175

CAPITOLUL VIII. Începuturile dramei ucrainene (2011–2015) . . 199

CAPITOLUL IX. Spre ruptură (2015–2022) 223

CAPITOLUL X. De la „operațiunea militară specială” la războiul
nemilos (2022–2024) 259

Epilog 289

Hărți 323

Bibliografie 329

Indice de nume 333

Capitolul I Vremea iluziilor (1990–1994)

Războiul Rece s-a încheiat în 1990, prin reunificarea Germaniei. În luna noiembrie a aceluiași an, URSS semna la Paris „Carta pentru o Nouă Europă”, care proclama ca normă europeană democrația liberală de tip occidental, punând capăt clivajului ideologic Est-Vest. Sfârșitul URSS, în decembrie 1991, a fost un eveniment strâns legat de înfrângerea sa în Războiul Rece. Nu trebuie totuși să facem confuzia între prăbușirea URSS (care n-a fost doar urmarea înfrângerii din Războiul Rece) și mult mai importanta cauză a eșecului final înregistrat de sistemul politic, economic și social comunist. Eșecul acesta a rezultat din criza internă a sistemului sovietic, și nu ca urmare a politicii occidentale.

Toți liderii occidentali – George H. Bush, François Mitterand, Helmut Kohl, Margaret Thatcher – doreau menținerea URSS, pentru a evita ca ea să se transforme într-o nouă Iugoslavie, o țară aflată în plină criză din 1990, și pentru a avea un interlocutor geopolitic fiabil într-o serie de chestiuni precum stabilitatea Eurasiei și Asiei Centrale, armele nucleare, energia. Odată satisfăcute revendicările privitoare la reunificarea Germaniei și eliberarea Europei de Est, Statele Unite ale Americii sperau într-o tranziție

pașnică spre noi relații cu URSS, așa cum fuseseră ele schițate la 9 decembrie 1989, de către secretarul de stat James Baker: un nou sistem de securitate „de la Vladivostok la Vancouver”, bazat pe NATO, pe Comunitatea Europeană și pe întărirea OSCE. În 1991, el a dezvoltat conceptul, propunând lărgirea „comunității euroatlantice” prin integrarea Europei de Est și a URSS. Iată ideea care a dus la crearea Consiliului de cooperare al NATO, în decembrie 1991. Pe acest fond, la Washington exista convingerea că Rusia se va transforma rapid și destul de ușor într-o democrație cu economie liberală de piață.

Toți credeau că intrăm în acea „nouă ordine mondială” proclamată de președintele George H. Bush în fața Congresului, la 11 septembrie 1990. Imediat după ocuparea irakiană a Kuweitului, la început de august, și după declanșarea primului război din Golf, președintele american considera că a sosit, în fine, momentul pentru a împlini viziunea lui Wilson și Roosevelt: o lume unificată în jurul valorilor democratice, unde conflictele sunt gestionate de ONU și organismele internaționale, sub binevoitoarea conducere a Statelor Unite. Odată cu încheierea Războiului Rece, funcționarea ONU nu va mai fi blocată de antagonismul SUA-URSS.

Într-o carte celebră, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, în care dezvoltă un articol din 1989, Francis Fukuyama a teoretizat această doctrină¹. Alți comentatori, precum Samuel Huntington, erau ceva mai puțin optimiști, dar credeau că stabilitatea era amenințată mai mult dinspre zonele religioase și culturale ostile Occidentului, decât din partea unei Rusii înfrânte și obligate să adopte modelul occidental².

¹ Francis Fukuyama, *La Fin de l'Histoire et le dernier homme*, Paris, Flammarion, 1992 [ed. rom.: *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, traducere de Mihaela Eftimiu, București, Paideia, 1994 (n. red.)].

² Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996 (trad. fr. *Le Choc des civilisations*,

Avea să accepte Rusia stabilirea unei noi relații cu Occidentul?

Avea să se înscrie oare Rusia pe această traiectorie? Chiar dacă, la finalul Războiului Rece, confruntarea ideologică liberalism-comunism a încetat, competiția geopolitică a continuat. Desigur, în 1990–1991, Gorbaciov a acordat prioritate înțelegerii cu Occidentul, acceptând ca SUA să strivească Irakul, vechi client al Moscovei, și să renunțe astfel la o poziție rusească de bază în Orientul Mijlociu³. Dar Vestul a crezut prea repede că Moscova va accepta „noua ordine mondială” proclamată de George Bush în 1991. Apăreau piedici: încă din 1991, Evgheni Primakov, un demnitar sovietic specializat în Orientul Mijlociu – care avea să devină ministru de Externe –, a încercat să-l ajute pe Saddam Hussein contra coaliției organizate sub egida ONU, cu evidentul acord al cercurilor moscovite⁴.

După sfârșitul comunismului sovietic și al URSS, în 1991, Federația Rusă a dorit, oficial, să construiască un sistem democratic liberal de tip occidental (alegeri libere, garantarea libertăților, proprietatea privată, economia capitalistă). Acesta era programul asumat de Boris Elțin și de reformatorii cu care cucerise puterea în urma alegerilor prezidențiale rusești din iunie 1991. Însă, pe teren, mai erau multe de făcut, mai ales pentru că numeroase structuri și o serie de oameni ai fostului regim își păstrasera pozițiile.

Pe de altă parte, această transformare, oricum dificilă, se petrecea mai greu decât în Europa de Est: o gravă criză economică

Paris, Odile Jacob, 1997) [ed. rom.: *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, traducere de Radu Carp, prefață de Iulia Motoc, București, Editura Antet, 1997 (n. red.)].

³M.E. Sarotte, *Not One Inch. America, Russia and the Making of Post-Cold War*, New Haven, Yale University Press, 2021.

⁴Evgueni Primakov, *Missions à Bagdad. Histoire d'une négociation secrète*, Paris, Seuil, 1991.

(scăderea cu 50% a PIB, inflația uriașă) se combina cu instabilitatea și corupția, generând mari incertitudini asupra viitorului. Vom reveni asupra crizei financiare din vara anului 1998, care, pentru numeroși ruși, părea să descalifice calea urmată din 1991. Încă de la finele anilor 1990, mulți considerau că modelul occidental a eșuat. Acele incertitudini s-au tradus, firește, pe planul politicii externe.

Analiza trebuie să țină cont de profunzimea schimbărilor care au urmat prăbușirii URSS: Moscova a suferit o triplă dezintegrare. Cea a Uniunii Sovietice, cea a imperiului exterior din Europa de Est și cea a mișcării comuniste internaționale, cu toate formele sale de manifestare din Europa Occidentală, Africa și America Latină. Trebuie să ne gândim la traumatismul suferit de ruși: ei asistau nu doar la sfârșitul URSS și al comunismului, ci și la dispariția spațiului ocupat de vechiul Imperiu Rus... La toate acestea se adăuga temerea că occidentalii nu fac decât să le exploateze dificultățile; vom vedea că aceste spaime, la început excesive și paranoice, vor deveni ceva mai întemeiate la mijlocul anilor 1990, favorizând o explozie de naționalism.

Să ținem seama de faptul că dificultățile provocate de sfârșitul URSS nu erau doar psihologice, ci cât se poate de reale. Uniunea Sovietică fusese un stat aparte, însă cât de cât funcțional, grație stabilității aduse de Brejnev începând din 1964, chiar dacă, în anii 1970, ea fusese cuprinsă de imobilism și se confrunța cu tot mai grave probleme structurale⁵. Totul stătea în picioare grație Partidului și organelor sale, nu datorită unei administrații mult mai puțin autonome și puternice decât cele din țările de tradiție occidentală. În plus, economia era planificată la scara întregii URSS, așa încât componentele și subansamblurile din produsele finale circulau neconținut de la un capăt la altul al Uniunii. De la sfârșitul anului 1991, procesul de dezmembrare a fost haotic și complex.

⁵ Andrei Kozovoï, *Brejnev. L'antihéros*, Paris, Perrin, 2021.

Mai mult, 25 de milioane de ruși s-au trezit dintr-odată cetățeni ai unor state non-ruse, ceea ce nu fusese o problemă în vremea republicilor sovietice, dar începea să devină una. E drept că, prin tratatul de la Minsk (8 decembrie 1991), Rusia, Ucraina și Belarus au format Comunitatea Statelor Independente (CSI), căreia i s-au asociat ulterior (prin tratatul de la Alma-Ata, din 21 decembrie) celelalte ex-republici sovietice (mai puțin țările baltice), deși patru dintre ele (printre care Ucraina și Georgia) aveau să părăsească mai apoi această structură. CSI a rămas un simplu organism comercial, fără personalitate internațională, și n-a jucat niciodată rolul atribuit inițial, în materie economică și de apărare, pentru a compensa oarecum disoluția URSS, oficial consumată la 26 decembrie⁶.

Poziția Occidentului

În acel moment, occidentalii n-au căutat să forțeze fosta URSS. La 24 decembrie 1991, ei au recunoscut Rusia ca stat „continuator” al URSS (și nu doar ca „succesor”), păstrându-i locul de membru permanent în Consiliul de Securitate al ONU, precum și statutul de putere nucleară, parte a tratatului de non-proliferație din 1968. Aceasta implica faptul că Ucraina și Kazahstan trebuiau să restituie armele nucleare staționate pe teritoriul lor și, totodată, făcea din Rusia unicul legatar nuclear al Uniunii Sovietice. Era o chestiune crucială, așa cum toată lumea își poate da seama astăzi!

Ucrainenii s-au lăsat rugați, dar trebuie să amintim că avioanele și rachetele balistice sau tactice erau parțial construite la ei, iar demontarea și transportul unor arme nucleare nu păreau chiar

⁶ Pentru o descriere elocventă a dificultăților reale întâmpinate de Moscova în acea perioadă, vezi Hugues Pernet, *Journal du premier ambassadeur de France à Kiev, 1990–1993*, Paris, Flammarion, 2023.

la îndemână. A devenit curând limpede că Moscova nu era pregătită să considere Ucraina drept un stat independent printre multe altele. Dornici să evite un dosar care ar fi putut antrena o nouă proliferare nucleară, americanii și britanicii au intermediat între președintele rus și cel ucrainean, devenind cosemnatarii „Memorandumului de la Budapesta”, din 3 decembrie 1994. În pofida a ceea ce se susține adesea, acesta nu garanta protejarea frontierelor ucrainene de un eventual atac rusesc, fie și convențional, în schimbul cedării armelor nucleare către Moscova, ci era o simplă declarație de nerecurgere la atacuri nucleare împotriva unui stat denuclearizat⁷. (La puțin timp după aceea, Parisul a lansat propria sa declarație, încă și mai puțin constrângătoare.)

În linii generale, imediat după încheierea Războiului Rece și în anii următori, occidentalii n-au complicat în niciun fel situația Moscovei. Americanii doreau mai curând menținerea teritoriului URSS, temându-se de o anarhie postsovietică; în mai 1991, cu prilejul unei vizite la Kiev, președintele George Bush îi sfătuisă pe ucraineni să rămână pe orbita URSS (așa cum avea să procedeze, câteva zile mai târziu, și François Mitterand). Secretarul de stat american, James Baker, evoca un „parteneriat strategic global” cu Moscova, respectiv o „zonă de securitate euroatlantică”.

Să notăm și faptul că occidentalii au admis Rusia în FMI încă din 1992 și că, până în 1999, acest organism i-a împrumutat 40 de miliarde de dolari, fără mari condiționalități legate de aceste sume (spre deosebire de practica sa obișnuită în materie)⁸. Trebuie spus, de asemenea, că, după venirea la putere a lui Putin, în 1999, Rusia nu a mai apelat la FMI.

⁷ Și aici, *ibid.*

⁸ Emmanuelle Tremblay, „Le FMI et la Russie: Quand les enjeux politiques l'emportent sur la rationalité économique”, *Sources ENAP*, nr. 15 (4), septembrie-octombrie 2000. Jacques Sapir, „Le FMI et la Russie: conditionnalité sous influences”, *Critique internationale*, vol. 6, 2000.

Începând din 1994, tot din dorința integrării ei în lumea occidentală, Rusia a fost invitată la reuniunile G7, iar în 1997 a aderat formal la grupul devenit G8.

Pe de altă parte, în 1990–1991, americanii promiseseză Moscovei că NATO nu se va extinde spre Est⁹. Desigur, aceste promisiuni nu fuseseră decât verbale, dar nici nu puteau fi altfel, din motive juridice; în acel moment, Washingtonul avea alte preocupări, fără să ia în calcul lărgirea Alianței. Mai precis, urgența era ca armata sovietică să fie cât mai rapid evacuată din Germania de Est, în vreme ce Moscova invoca tot soiul de dificultăți logistice, pentru a tergiversa operațiunea.

Totuși, la Washington, reflecția mergea ceva mai departe. Deși, în februarie 1990, secretarul de stat James Baker îi promisese lui Gorbaciov că NATO nu avea să se extindă nici cu un deget spre Est, președintele Bush nu dorea să-și lege mâinile la spate. Prăbușirea URSS în decembrie 1991 a grăbit reflecțiile privind integrarea în Alianța atlantică a fostei Europe satelizate, ceea ce a devenit o politică fățișă și prioritară odată cu președintele Clinton, mai ales după victoria republicanilor la alegerile *midterm* din 1994. Începând de atunci s-a pus în mișcare procesul de extindere a NATO, care reprezintă, după cum vom vedea, una dintre cauzele esențiale ale crizei actuale¹⁰.

Cu toate acestea, Rusia a moștenit cea mai mare parte (60%–90%, în funcție de domenii) din mijloacele vechii URSS. Chiar și așa, ea nu mai era cu adevărat o mare putere; de pildă, sistemul militar era în plină criză, iar soldații și ofițerii repatriați din fosta

⁹ Cf. ambasadorii american și britanic la Moscova în acea perioadă: Jack Matlock, *Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*, New York, Random House, 1995, și Rodric Braithwaite, *Across the Moscow River. The World Turned Upside Down*, New Haven, Yale University Press, 2002.

¹⁰ M.E. Sarotte, *Not One Inch...*, *op. cit.*

RDG și din Europa de Est au fost multă vreme nevoiți să trăiască în corturi. Și totuși, în iulie 1991, președinții Bush și Gorbaciov s-au înțeles la Washington asupra reducerii cu două treimi a respectivelor arsenale nucleare (tratatul START I). La 3 ianuarie 1993, acel summit americano-rus a fost urmat de vizita președintelui SUA la Moscova. Acolo, el a semnat împreună cu președintele Elțin tratatul START II, prin care se confirma reducerea armamentului strategic. Se prelungeau astfel acordurile nucleare americano-sovietice, inițiate prin SALT I (1972) și care instituiau, grăitor, paritatea celor două superputeri nucleare și deci egalitatea de statut între Moscova și Washington, deopotrivă cu echilibrul lor strategic¹¹.

Principalele direcții ale politicii externe ruse la începutul anilor 1990: *Nova et vetera...*

În 1991–1992, se puteau distinge la Moscova două mari direcții de politică externă: o apropiere puternică de Occident, pentru a beneficia de sprijinul și investițiile sale, adică pentru a-l utiliza (aceasta era poziția reformatorilor adepți ai economiei libérale); sau încercarea de a reconstitui un spațiu care să amintească întrucâtva de vechea URSS (era poziția complexului militar-industrial, a administrației, a serviciilor secrete și a militarilor).

În anii următori, aceste două direcții s-au apropiat, pentru a realiza de fapt compromisul prin care ambele îi furnizau Rusiei un beneficiu maximal. Inclusiv prin rigidizarea treptată și instrumentalizarea crescândă a direcției „occidentale”, fără ca aceasta să dispară. Pe de altă parte, se înțelegea faptul că o reconstrucție integrală a spațiului fostei URSS devenea tot mai puțin posibilă sau probabilă. Însă rezultatul a constat, de bine, de rău, în restaurarea

¹¹ Jean Baechler și Georges-Henri Soutou (coord.), *Le Retour du nucléaire militaire*, Paris, Hermann, 2019.

unei politici externe ruse, dincolo de dificultățile prin care trecea țara. Aceasta s-a concentrat asupra Europei și Asiei, urmărind obiective mai noi și mai modeste decât în perioada sovietică.

Bunăoară, structurile și organele decizionale opace ale politicii externe le continuau factual pe cele din era sovietică. Președinția, cu uriașa ei „administrație prezidențială”, moștenea atotputernica administrație a „departamentelor Comitetului Central” de dinainte de 1991, iar „ministerele de forță” (Apărare și Interne) și serviciile secrete constituiau centrul sistemului decizional din politica externă.

Cu toate acestea, guvernul și premierul Viktor Cernomîrdin (în funcție între 1992 și 1999, cu o scurtă întrerupere) reprezentau un pol de putere mult mai important decât în era sovietică, de-a lungul căreia funcția de secretar general al PCUS și de președinte al Consiliului de Miniștri erau exercitate de aceeași persoană, chiar dacă tot Partidul avea ultimul cuvânt. Înainte de 1989, Cernomîrdin fusese ministrul Energiei; după privatizare, el a devenit președintele Gazprom, un adevărat stat în stat, dată fiind importanța specială a industriei gazului în ansamblul economiei ruse, mai ales la nivelul exporturilor.

De fapt, guvernul constituia un nou centru de putere în Rusia, cu atât mai mult cu cât era purtătorul de cuvânt al șefilor marilor întreprinderi privatizate, incluzând sistemele tehnice, industria de apărare și cea aerospațială, care jalonau încă în ansamblul fostei URSS, dincolo de frontierele Rusiei. Acest grup era totuna cu mediul oligarhilor care și-au construit puterea prin privatizări, răscumpărând ieftin cotele-părți din acțiunile distribuite cetățenilor.

Guvernul, împreună cu acest grup de oligarhi, juca un rol esențial în politica internă, dar și în politica externă. Dincolo de dividendele obținute din petrol și gaz, la mijloc erau și negocierile cu FMI, de o importanță crucială. Dacă toate acestea priveau